

Disszociációs egyensúlyi állandó meghatározása spektrofotometriás módszerrel

Elméleti alap: P.W. Atkins: *Fizikai Kémia*, 17.1, 9.2 és 10.2 fejezetek (4. kiadás).

Gyakorlat típusa: Egyéni.

Gyakorlat célja: A brómkrezolzöld (tetrabróm-m-krezol-szulfonftalein), vagy más, hasonló sav – bázis indikátor disszociációs egyensúlyi állandójának meghatározása.

1. Bevezetés

A sav – bázis indikátorok vizes oldatokban gyenge savak (vagy bázisok), melyek deprotonálódása (illetve bázisok esetén a protonálódása) egyensúlyi folyamat. Például egy sav esetén ez a

egyenlettel írható le, ahol HB a protonált (nem disszociált), míg B^- a deprotonált (disszociált) alakot jelzi. Az egyensúly a

$$K_a = \frac{a_{\text{H}_3\text{O}^+} a_{\text{B}^-}}{a_{\text{HB}}} = \frac{c_{\text{H}_3\text{O}^+} c_{\text{B}^-}}{c_{\text{HB}} c^0} \frac{\gamma_{\text{H}_3\text{O}^+} \gamma_{\text{B}^-}}{\gamma_{\text{HB}}} = K_c \Gamma \quad (2)$$

állandóval jellemezhető, ahol a koncentrációkkal felírt egyensúlyi állandót K_c -vel, míg az aktivitási együtthatókból képzett hányadosot Γ -val jelöltük, amelyből felírható, hogy

$$pK_c = pK_a + \lg \Gamma. \quad (3)$$

A Debye – Hückel-elmélet alapján kis ionerősségeknél a töltéssel nem rendelkező részecske aktivitási együtthatója egységnyi, így a (3) egyenlet a

$$pK_c = pK_a + \lg(\gamma_{\text{B}^-} \gamma_{\text{H}_3\text{O}^+}) \quad (4)$$

alakra módosul. Mivel az egyértékű ionokra disszociáló elektrolitok oldatainak a közepes ionaktivitási együtthatója az egyedi értékekből a $\gamma_{\pm} = \sqrt{\gamma_+ \gamma_-}$, a (4) egyenletre alkalmazva a

$$pK_c = pK_a + 2 \lg \gamma_{\pm} \quad (5)$$

összefüggéshez jutunk. A kiterjesztett Debye – Hückel-elmélet alapján a közepes ionaktivitási együtthatóra a

$$\lg \gamma_{\pm} = -\frac{\mathcal{A}\sqrt{I}}{1 + D\sqrt{I}} = -\mathcal{A} \cdot I', \quad \text{ahol} \quad I' = \frac{\sqrt{I}}{1 + D\sqrt{I}} \quad (6)$$

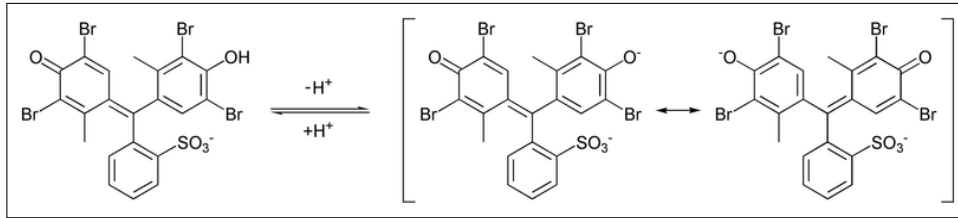
összefüggés érvényes, ahol $\mathcal{A}$ és D állandó és 25°C -on $D = 2,3 \text{ M}^{-1/2}$. Az ionerősség (I) definiáló egyenlete $I = \frac{1}{2} \sum c_i \cdot z_i^2$, ahol z_i az i ion töltése és c_i pedig a moláris koncentrációja. Végül a (6) egyenletet az (5) egyenletbe helyettesítve a

$$pK_c = pK_a - 2 \mathcal{A} I' \quad (7)$$

egyenletet kapjuk.

Ezen összefüggésből látható, hogy K_a meghatározásához ismerni kell különböző ionerősségű oldatokra vonatkozó K_c értékeket. Ehhez minden ionerősségnél meg kell határozni az oxóniumion-koncentrációkat ($c_{\text{H}_3\text{O}^+}$), valamint a teljesen disszociált és a nem disszociált alakok koncentrációinak hányadosát ($c_{\text{B}^-}/c_{\text{HB}}$). Majd pK_c -t I' függvényében ábrázolva pK_a az egyenes tengelymetszetéből számítható.

Mivel a sav – bázis indikátoroknál a két határalak színe jelentősen különbözik, (pl. a brómkrezolzöldnél, lásd az 1. ábrát) a koncentrációarány spektrofotometriásan meghatározható. A módszer alkalmazhatóságának feltétele, hogy legyen olyan hullámhossz, amelyen egy adott pH-jú oldatban jelentős különbség van a

1. ábra. A brómkrezolzöld szerkezete, bal oldalon a HB alak (vizes oldata sárga színű), míg a jobb oldalon a B⁻ alak (kék szín) szerkezete.

disszociálatlan és a disszociált komponens fényelnyelésében. Amennyiben az egyensúlyi rendszer színes, a mérés a látható-, színtelen rendszerek esetében pedig az ultraibolya színekterületen történik. Amikor mindkét forma jelen van, az abszorbancia

$$A = A_{HB} + A_{B^-} = \epsilon_{HB} \ell c_{HB} + \epsilon_{B^-} \ell c_{B^-} \quad (8)$$

és a vizsgálandó anyag analitikai koncentrációja (c) pedig $c = c_{HB} + c_{B^-}$. A két alak moláris abszorbanciája meghatározható a tiszta határalakok c koncentrációjú oldatainak abszorbanciájából, azaz a teljesen disszociált forma abszorbanciájából (A_{B^-}), illetve a disszociálatlan forma abszorbanciájából (A_{HB}):

$$\epsilon_{HB} \ell = \frac{A_{HB}}{c} \quad \text{és} \quad \epsilon_{B^-} \ell = \frac{A_{B^-}}{c}. \quad (9)$$

Ezen egyenleteket a (8) egyenletbe helyettesítve az $A = A_{B^-} \frac{c_{B^-}}{c} + A_{HB} \frac{c_{HB}}{c}$ kifejezést kapjuk, melyet átrendezve a két határalak koncentrációjának aránya számítható

$$\frac{c_{B^-}}{c_{HB}} = \frac{A - A_{HB}}{A_{B^-} - A}, \quad (10)$$

azaz ugyanolyan vastagságú küvettákkal (vagy ugyanabban a küvettában) mérve nem is szükséges a moláris abszorbanciák és a fényút hosszának ismerete.

A leírtakból következik, hogy a spektrofotometriás mérésekhez háromféle oldatra van szükség. Ezek hidrogénion-koncentrációját megfelelő pufferek alkalmazásával úgy kell megválasztani, hogy az egyikben csak a teljesen disszociált, a másikban csak a disszociálatlan alak legyen jelen, míg a harmadikban részleges disszociáció játszódjék le. A vizsgálandó anyag összkoncentrációjának mindhárom oldatban azonosnak kell lennie. A harmadik típusú oldatból olyan sorozatot készítve, amelyben csak az ionerősség változik, a (7) egyenlet révén pK_a értéke meghatározható.

2. A gyakorlat kivitelezése

2.1. A mérés előkészítése

Amennyiben nem állnak rendelkezésre, készítsük el az alábbi törzsoldatokat:

500 cm ³	10 ⁻⁴	mol dm ⁻³	brómkrezolzöld
500 cm ³	0,25	mol dm ⁻³	ecetsav
500 cm ³	3	mol dm ⁻³	HCl
500 cm ³	10 ⁻²	mol dm ⁻³	HCl
1000 cm ³	0,2	mol dm ⁻³	nátrium-acetát
500 cm ³	1	mol dm ⁻³	KCl

A fenti törzsoldatokból az alábbi oldatokat állítjuk össze:

1. 50 cm^3 térfogatú mérőlombikokba bemérünk 5 cm^3 indikátor és $2,5\text{ cm}^3$ nátrium-acetát törzsoldatot. Az ionerősség változtatása érdekében a KCl törzsoldatból adagoljuk az alábbiak közül a gyakorlatvezető által kijelölt sorozat térfogatait.

aa: 0,0 0,5 1,0 2,0 4,0 8,0 16,0 32,0

ab: 0,0 0,5 1,0 1,5 3,0 7,0 15,0 30,0

ac: 0,0 0,5 1,2 2,5 5,0 9,0 20,0 40,0

ad: 0,0 0,3 0,7 1,0 2,0 5,0 10,0 22,0

Ezután az oldatokhoz hozzáadunk $2-2\text{ cm}^3$ $0,25\text{ mol dm}^{-3}$ koncentrációjú ecetsavoldatot. A mérőlombikokat desztillált vízzel jelig töltjük. Ezeket az oldatokat **A**-val jelöljük. (Ha nincs elég mérőlombik, akkor minden oldatot készítsünk ugyanabban a mérőlombikban és a kész oldatokat tároljuk tiszta és száraz főzőpoharakban.)

2. Egy tetszőleges kiválasztott ionerősségnél az alábbiak szerint elkészítjük az indikátor teljesen deprotonált formáját tartalmazó oldatot, amelyet **B**-vel jelölünk: 50 cm^3 térfogatú mérőlombikokba bemérünk 5 cm^3 indikátor és $2,5\text{ cm}^3$ nátrium-acetát törzsoldatot, illetve a kiválasztott ionerősséghez tartozó térfogatú KCl-oldatot (azaz az előző pontnak megfelelően készítjük el a kiválasztott ionerősségű oldatot az ecetsavoldat kihagyásával).
3. Ugyanazon ionerősségnél elkészítjük az indikátor teljesen protonált formáját tartalmazó, **C** jelű oldatot az alábbi szerint: A kiválasztott ionerősségnél az 1. pontnak megfelelően elkészítjük az oldatot, de a jelre töltés előtt még $0,4\text{ cm}^3$ térfogatú 3 mol dm^{-3} koncentrációjú HCl-oldatot adunk hozzá.
4. Ahhoz, hogy a hidrogénion-koncentrációt adott ionerősségnél meg tudjuk határozni, a pH-mérő kalibrálása szükséges. Minden ionerősséghez el kell készíteni a kalibrálóoldatot, mely a **A** oldatokkal azonos ionerősségű $10^{-3}\text{ mol dm}^{-3}$ koncentrációjú HCl-oldat a kiadott, pontosan ismert koncentrációjú törzsoldatból. Az oldatokból $50-50\text{ cm}^3$ -t kell készíteni. Az ionerősség számításakor figyelembe kell venni, hogy a **A** oldatok milyen ionerősséget befolyásoló vegyületeket tartalmaznak és a HCl koncentrációját is.

A kalibráló oldatok összeállításához számított adatokat az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

$$[\text{HCl}]_{\text{törzsoldat}} = \quad \text{M}, \quad V_{\text{oldat}} = \quad \text{cm}^3$$

$V_{\text{HCl}} / \text{cm}^3$	$V_{\text{KCl}} / \text{cm}^3$	I / M

2.2. A mérés kivitelezése

1. Először meghatározzuk a mérés hullámhosszát, amelynél a két határalak abszorbanciája között jelentős különbség van. Ehhez 400 és 700 nm között mérjük a határalakokat tartalmazó **B** és **C** oldatok fényelnyelését 10 nm -ként. Elkészítjük az abszorbancia – hullámhossz diagramot és meghatározzuk a mérés hullámhosszát (λ). Amennyiben a fenti hullámhossz-tartományban több helyen tapasztalunk jelentős abszorbanciakülönbséget, akkor azt a hullámhosszat válasszuk, ahol az eltérés a legnagyobb, de a maximális abszorbancia nem haladja meg az $1,2$ -t.
2. A fentiekben meghatározott hullámhosszon megmérjük az elkészített oldatok abszorbanciáit, arra ügyelve, hogy a pH-mérésekhez még $\sim 35\text{ cm}^3$ oldat szükséges.
3. Meghatározzuk a maradék oldatok hidrogénion-koncentrációit az előre elkészített kalibrálóoldatokkal az alábbiak szerint:

- (a) Minden mérés előtt a pH-mérőt a megfelelő ionerősségű $10^{-3}\text{ mol dm}^{-3}$ koncentrációjú HCl-oldatra hitelesítjük, azaz $\text{pH} = 3,00$ -ra állítjuk. Ezzel tulajdonképpen „becsapjuk” a műszert, hogy ne az oxóniumion *aktivitásának* negatív logaritmusát, hanem az oxóniumion *koncentrációjának*

negatív logaritmusát mutassa (Eltoljuk a pH skálát $\lg \gamma$ értékkel). Az azonos ionerősségű **A** oldatokat mérve, így ott is az oxóniumion *koncentrációjának* negatív logaritmusát fogjuk mérni.

- (b) Az üvegelektrodót desztillált vízzel alaposan öblítjük és papírvattával óvatosan leitatjuk róla a vizet. Mérjük az adott ionerősségű **A** oldat „ pH ”-ját.
- (c) Az üvegelektrodót desztillált vízzel alaposan öblítjük és papírvattával óvatosan leitatjuk róla a vizet.

2.3. A kísérleti adatok értékelése

1. Készítsük el a két határalakra vonatkozó abszorbancia – hullámhossz diagramot.
2. Számoljuk ki minden mérési pontban az ionerősséget, annak négyzetgyökét, illetve a (6) egyenlet szerint I' értékét.
3. Az abszorbancia adatokból számoljuk ki a (10) egyenlet alapján a két határalak koncentrációjának arányát (c_{B^-}/c_{HB}).
4. A pH -ból számoljuk ki az egyes oldatok hidrogénion-koncentrációit, illetve K_c -t és pK_c -t.
5. A mérési, illetve a számított adatokat foglaljuk össze az alábbi táblázatban:

$\lambda =$ nm, $A_{B^-} =$ $A_{HB} =$

Oldat összetétel	A	I/M	√I/M	I'/M ^{1/2}	pH	[H ⁺]/M	c _{B⁻} /c _{HB}	K _c	pK _c

6. Készítsük el a $pK_c - I'$ diagramot. A pontokra a legkisebb négyzetek módszerével illesszünk egyenest. Az egyenes paramétereiből határozzuk meg pK_a és $\mathcal{A}$ értékeit szórásaikkal együtt.
7. Hasonlítsuk össze a kapott értékeket irodalmi adatokkal.

Megjegyzés: A tapasztalat szerint ez a gyakorlat sok kísérleti munkát igényel. A mérések csak akkor fejezhetőek be időben és sikeresen, ha az oldatkészítéshez szükséges számolások (különösen az ionerősség) rutinszerűen mennek. A számolások menetének megértésére és begyakorlására a gyakorlaton nincs idő. Amennyiben a hallgató úgy érzi, hogy a gyakorlaton elvégzendő számítások nehézséget okozhatnak, akkor az otthoni felkészülés során kell ezeket gyakorolni.

Ellenőrző kérdések

1. Mi a Beer – Lambert-törvény? Definiálja a jelöléseket!
2. Milyen feltételek mellett használható spektrofotometriás módszer egyensúlyi állandók meghatározására?
3. Hogyan függ össze az aktivitásokkal és a koncentrációkkal kifejezett disszociáció állandó? Mi pK_a és pK_c ?
4. Vezesse le a pK_a meghatározására alkalmas összefüggést!
5. Adott vegyület esetén milyen hullámhosszon kell végezni az abszorbanciák mérését és hogyan határozza meg ezen hullámhossz értékét?
6. Mi az ionerősség? Miért vezették be a fizikai kémiába?
7. Számítsa ki az alábbi oldatok ionerősségét!
  - 2,0 cm³ 0,25 M ecetsav, 2,5 cm³ 0,2 M nátrium-acetát, és 5,0 cm³ 1,0 M KCl 50 cm³-re hígítva.
  - Az oldat összetétele: 10⁻⁴ M indikátor (HB), 0,025 M nátrium-acetát, és 0,01 M KCl.

– $5 \text{ cm}^3 \cdot 10^{-4} \text{ M}$ indikátor (HB), $2,5 \text{ cm}^3 \cdot 0,2 \text{ M}$ nátrium-acetát, $2,0 \text{ cm}^3 \cdot 0,25 \text{ M}$ ecetsav, és $5,0 \text{ cm}^3 \cdot 1,0 \text{ M}$ KCl felhígítva 50 cm^3 -re.

8. Hány cm^3 $1,0 \text{ M}$ KCl-oldatot kell 10 cm^3 $0,1 \text{ M}$ HCl-oldathoz adni, hogy az elegyet $50,0 \text{ cm}^3$ -re hígítva az oldat ionerőssége $0,4 \text{ M}$ legyen?
9. Vezesse le a teljesen disszociált és a nem disszociált alak koncentrációjának arányára vonatkozó egyenletet!
10. Általános érvennyel fogalmazza meg, hogy hogyan kell különböző indikátorok esetében a mérendő rendszereket összeállítani?
11. A gyakorlat során milyen kísérleti adatokat fog meghatározni és ezekből hogyan számítja K_a -t?
12. Miért nem függ azon oldat abszorbanciája az ionerősségtől, amely egy indikátornak csak a teljesen protonált, vagy csak a teljesen deprotonált formáját tartalmazza?